

SEMPOZYUM TANITIMI / SYMPOSIUM REVIEW:

UNDERSTANDING MATURIDI KALAM - LEGACY, PRESENT & FUTURE CHALLENGES

*Mâtürîdî Kelâmını Anlamak - Miras, Şimdiki & Gelecek Zorluklar
(28-29 Ekim 2017, Amman/Ürdün)*

Ayşe Betül TEKİN

Yrd. Doç. Dr., Yalova Ü. İslami İlimler F.

betul.tekin@yalova.edu.tr

orcid.org/0000-0002-8311-8818

Kalam Research & Media tarafından John Templeton Foundation işbirliğiyle organize edilen "Understanding Mâtürîdî Kalam - Legacy, Present & Future Challenges" başlıklı sempozyum 28-29 Ekim 2017 tarihlerinde Ürdün'ün başkenti Amman'da Olive Tree Hotel'de gerçekleştirildi. İki gün süren sempozyumda ABD, İngiltere, Avustralya, Filistin, Ürdün ve Türkiye'den bir araya gelen araştırmacılar Mâtürîdî mezhebinde öne çıkan çeşitli konularda Arapça ve İngilizce tebliğler sundu. Açılış, kapanış ve beş oturum şeklinde düzenlenen sempozyum toplam on üç tebliğden oluşmaktaydı. Paralel oturumların olmaması katılımcıların bütün sunumları dinleyip müzakere edebilmesine imkân sağladı.

Açış konuşmalarından ilkinin Libya'nın eski BAE büyükelçisi olan Dr. Aref Ali Nayed yaptı. "İlahi Yaratıcılığa Mâtürîdiyye Yaklaşımı" başlıklı tebliğine Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin *Şerhu'l-Umde* adlı eserinden Tekvîn sıfatı bölümü okuyarak başlayan Nayed, Nesefî'nin burada tekvîn, tahlîk, halk, îcâd, ihdâs, ihtirâ kelimelerinin eşanlamlı olduğunu belirtmesi; tekvînin yokluktan varlığa çıkarmak anlamına gelen Allah'ın zatıyla kaim ezeli bir sıfat olduğunu vurgulaması; ayrıca tekvînin âlemi ve cüzlerini belli bir sıraya göre zamanı geldiğinde yaratmak şeklinde yorumlamasının önemli bir nokta olduğunu altını çizdi. İlgili pasajı yorumladıktan sonra Nayed, Kelâm ilmini bir müze parçası veya tarihsel görüşlerin bir arşivi olarak görmediğini söyleyerek, aksine kendi zamanımızda kendi inancımızın gerçek bir ifadesi olarak bu görüşlerin tazelenmesi bakımından tekvîn sıfatının önemli olduğuna işaret etti. Nayed'e göre her jenerasyon farklı bir sığata odaklandığı için inancı sunma biçimi farklılaşır. Örnek olarak, İrâde sıfatına önem verilirse, inancımız siyasi-hukuki bir yaklaşımla öğretilir. Fakat eğer Tekvîn sıfatı merkeze alınır,sa, günümüzdeki yaratılış hakkındaki felsefi ve teolojik tartışmalara dâhil olunabilir. Son olarak Nayed, Tekvîn'in "yaratmak mı yaratılış mı yaratıcılık mı anlamına geldiği" sorusundan yola çıkarak buradaki tercüme probleminden bahsetti. Örneđin "İmran İngilizce konuşur" dediğimizde Chomsky'nin söylediği gibi İngilizce konuşma yeteneğine sahip olduğunu kastediyoruz, şu anda İngilizce konuşma yaptığını değil. Bunun gibi Kelâm ve Tekvîn sıfatlarıyla da yetenek mi uygulama mı kastediliyor diye soran Nayed, Mâtürîdîlerin Allah'ın yaratmak için ilahi kabiliyete ezeli olarak sahip olduğunu kastedtiklerini, aksi takdirde yani uygulama kastedildiğinde Eş'arileri de endişelendiren âlemin kıdemi probleminin ortaya çıkacağını ileri sürdü.

İkinci açış konuşmasını yapan Dr. Said Foudeh'nin "Mâtürîdî Kelâmı ve Teolojiye Modern Reddiyeler" başlıklı sunumu günümüz Kelâm problemlerine işaret etmesi açısından oldukça mühimdi. Foudeh, tebliğin amacının çözüm üretmek olmadığını, sadece metodolojik ve doktrinsel problemleri tartışmak olduğunu belirterek konuşmasına başladı. Modern dönemde din kavramı ve hakikatin bilgisi hakkında çok fazla eleştiri ve şüpheci yaklaşımlar bulunduğunu, dini delillerin göz ardı edildiğini, dinin düşünsel temelleri yerine dini tecrübe gibi aklın karşısında yer alan yeni söylemlerin ortaya çıktığını ifade eden Foudeh, bir dinin kendi epistemolojik temelinden koparıldığında onun farklı bir şekilde yapılanmasının kolaylaşacağını; hatta modern dindarlar için tanınamaz hale geleceğini savundu. Modern filozofların çoğunun insan aklının dini doktrinlerin, tutarlı rasyonel bir argümanla kanıtlanamayacağını, sözelimi Allah'ın varlığına delil getiremeyeceğini düşündüğüne değinen Foudeh, aklın anlamları hakkında Kant ve Hume tarafından farklı fikirlerin ortaya atıldığını ve bu tarz modern fikirlerin bazılarının Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi ve Kurt Gödel'in Eksiklik Teoremi gibi Fizik prensiplerinden alındığını açıkladı. Belirsizlik ilkesine göre bazı filozofların varlığın da belirsiz olduğundan ve dış dünyada gerçek belirli bir şey olmadığı için daha yukarıda metafizik bir sistem de olamayacağını çıkardıklarını, yine Gödel'in eksiklik teorisini dine uygulayarak eksik bir sistemin doğrulanamayacağından söz ettiklerini dile getirdi. Foudeh, epistemoloji ve metodoloji ile ilgili itirazların bazılarına cevap

veren günümüz dindar düşünürlerinden şu iki örneği verdi: Birincisi, temel dini hakikatleri saf akılla bilmeyi reddeden Taha Abdurrahman, müsedded akıl ve müeyyed akıl kavramlarını ortaya atmıştır. İkincisi ise Batı dünyasının en büyük filozoflarından Alvin Plantinga'nın son kitaplarındaki görüşleridir. Buna göre Tanrıya inanmak temeldir, makul olmak için başka delillere ihtiyacı yoktur. Bu düşünürler saf aklın dinin bazı hakikatleri bilemeyeceği şeklinde epistemoloji problemini çözmeye çalışmışlardır. Ayrıca metodolojiyle ilgili Foudeh, deneysel bilim ile din arasındaki çatışmaya değinerek şu sorudan söz etti: Eğer deneysel bilim fiziksel âlemi tam olarak ve fiziksel olarak gözlemlenebilen her fenomeni niteleyebilirse, bu durumda Tanrıya ihtiyacımız olur mu? Foudeh'nin işaret ettiği modern dönemdeki diğer problemlerden, evrim teorisi ve Darwinizm ile İbrahimî dinlerin dayandığı metinlerdeki ilk insanın yaratılışı, Kuantum Mekaniğinin yani atom altı düzeyde ihtimallerin varlığına dair bazı yorumların felsefi ve kelamî ilkelerle çatışması, hümanizm gibi modern akımların dayandığı belli epistemolojik temellerin genellikle dini normlarla, özellikle İslam'daki kadın-erkek hakkındaki kanunlar, devlet ve insan hakları, ekonomi, siyaset konusunda çatışması gibi hususlar doğrudan Kelamla ilgili olmasa da tartışılmalıdır. Foudeh'ye göre bugüne kadar tam olarak bahsedilmeyen bir diğer problem dini metinlerin tarihselliğini savunan Nasr Hamid Ebu Zeyd, Abdülkerim Suruş, Muhammed Arkun gibi düşünürlerin dini metinlerin zamansal olduğunu iddia etmeleridir ki bu görüş zaman üstü dini bir hükmü yok saymaktadır. Bu tür genel meseleleri dinleyicilere aktardıktan sonra Foudeh, Mâtürîdî mezhebine has olan objektif yani kendinde iyi ve kötü şeylerin var olduğu ve Allah'ın ona göre yarattığı meselesini ele aldı ve bu konuda Mutezile'nin fikirlerini de not etmek gerektiğini belirtti. Son olarak kötülük probleminin yaşadığımız çağın problemi olduğunu vurgulayan Foudeh, bu problemin kâfirlerin cehennemde ebedi azabı gibi dinin bazı doktrinleriyle de ilişkili olduğuna değindi. Buna çözüm getirmeye çalışanlardan biri olarak İbn Arabî'nin cennet ve cehennemden ebedi olarak kalacağını, fakat cehennemdeki insanların gerçekliğinin bir süre sonra değişeceğini ve cezalarının dönüşeceği fikrine işaret etti. Bu probleme farklı bir çözüm bulmak için Foudeh, Eşariliğin İrade ve Kudret sıfatlarına Matürîdilik'teki Hikmet sıfatının eklenmesi gerektiğini düşündüğünü belirtti. "Allah'ın kullarını ebedi olarak cezalandırması Matürîdi teolojideki hikmete uyar mı?" sorusunu ortaya atan Foudeh, kötülük problemi konusu üzerine ayrı bir sempozyum düzenlenmesi gerektiği fikrini öne sürdü.

"Mâtürîdî Kelâmının Biyoetiğe Etkisi" başlıklı üçüncü açış konuşmasında, Şeyh Muhammed Emin Kholwadia, İslam tarihinde iki tür vahiy algısını ortaya koydu: Metlûv vahiy (Kur'an) ve gayr-ı metlûv vahiy (sünnet). Gayr-ı metlûv vahyin sözlü gelenele aktarıldığını ve modern öncesi zamanlarda İslam dininin bu şekilde nesilden nesile aktarıldığını belirten Kholwadia, zamanla bu geleneğin İslam dünyasında yaşanan dönüşümle arka plana itildiğini ifade etti. ABD'nin Şikago kentinde başında bulunduğu Daru'l-Kasım'ın yeniden sözlü geleneği ihya etmeye çalıştığını söyleyen Kholwadia bu minvalde üniversitelerin çeşitli bölümlerinde okuyup hayatın farklı alanlarında uzmanlaşan Müslümanların başında bulunduğu

medresede sunulan eğitimden istifade ettiklerine değindi. Aldıkları dini eğitim ile bu Müslümanların çalıştıkları kurumlarda karşılaştıkları sorunları İslami bir hassasiyetle yaklaşp çözebileceklerine değinen Kholwadia, bu bağlamda doktorların artık sıklıkla karar vermeleri gereken etik meselelere sözlü gelenekle elde ettikleri İslami duyarlılıkla yaklaşabilecekleri örneğini zikretti.

"Mâtürîdiyye Kelâmında Atomculuğun Yeri ve Rolü" başlıklı tebliğinde, Doç. Dr. Mehmet Bulğen öncelikle atomculuğun Antik Yunan'a kadar uzanan İslam öncesi köklerine işaret etti. Ardından İslâm dünyasında erken dönemdeki Dırâr b. Amr, Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf ve Nazzâm gibi mütekellimlerin, birbirlerinden farklı madde teorileri benimsediğine değinen Bulğen, bilhassa İmam Mâtürîdî'nin atomculukla ilişkisini ortaya koymaya çalıştı. İmam Mâtürîdî'nin kitaplarında madde teorisi konusunda kendisinden sonraki Mâtürîdiyye kelamcılarında farklı bir dil kullandığına dikkat çeken Bulğen, onun özellikle "âlem aklî delillerle değil gözlemlerle bililir" ilkesi gereğince cisimlerin farklı cinsteki arazların bileşimiyle oluştuğu görüşüne sempati duyduğunu belirtti. Ancak Bulğen'e göre İmâm Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı, onun anti-atomcu olduğu anlamına gelmemektedir; çünkü âlemin sırf arazlardan oluştuğunu iddia eden görüş de ona göre bir tür atomcu perspektife sahiptir. Bulğen'e göre İmâm Mâtürîdî, doğrudan gözlemlenememesi nedeniyle cevherin varlığına kuşkuyla yaklaşırsa da, Pezdevî de dâhil olmak üzere sonraki Mâtürîdiyye mütekellimleri, kelâm atomculuğunun standart modeli olan âlemin cevher ve arazlardan oluştuğu görüşünü büyük ölçüde benimseyerek bu konuda Eş'arîler ve Mu'tezilîler'in de bulunduğu ana akıma dâhil oldular. Atomculuğun rolü konusunda ise Bulğen, sürekli yeniden yaratma (vesilecilik), kulların fiilleri ve mucizenin imkânı gibi teolojik prensipleri açıklamada Mâtürîdîler'in atomculuğu nasıl kullandıklarını Ebü'l-Mu'in en-Nesefî ve Nureddin es-Sâbûnî gibi sonraki dönem kelamcılarının eserleri üzerinden göstermeye çalıştı.

Sempozyumda dikkat çeken tebliğlerden biri de Dr. Nazif Muhtaroglu'nun, Mâtürîdîliğin insan hürriyeti ile ilgili görüşlerinin çağdaş psikolojiye bazı açılımlar getirebileceğini iddia ettiği sunumuydu. Muhtaroglu Hanefî-Mâtürîdî düşüncesinin en etkili düşünürlerinden Sadruşşeria'ya göre insan hürriyetinin emr-i itibârî kategorisinde yer aldığını söyleyerek, iradenin nedenselliğe ve dolayısıyla yaratılışa mevzu olamayacağı fikrini vurguladı. Ayrıca nörolog Benjamin Libet'nin insan hürriyetiyle ilgili deneyine değinen Muhtaroglu, bu deneyle ilgili determinist yorumların Mâtürîdîlik'teki insan hürriyetinin tasavvuruyla bertaraf edilebileceğini öne sürdü.

Sadruşşeria'nın irade hürriyeti hakkındaki yorumlarını ele alan diğer bir sunumu Harvard Üniversitesi'nde doktor adayı olan Hadel Jarada yaptı. Tebliğinde Jarada, Mâtürîdî Kelâm geleneğini Eş'arî gelenekten ayıran hüsün-kubuh meselesini, Sadruşşeria'nın *Et-Tavzih* eseri bağlamında tartıştı. Jarada'ya göre Sadruşşeria, fail özgürce hareket edemiyorsa şer'i hukuk sisteminin icbarlarına nasıl muhatap olabilir sorusu üzerinden insanın eyleme kabiliyetiyle ilgili zamanındaki yaygın anlayışı yeniden şekillendirmektedir. Jarada hüsün-kubuh meselesinin insanın

özgür iradesi ve kader problemiyle çok yakından ilişkili olduğunun altını çizerek Sadrüşşeria'nın bu görüşünün sonraki Matürîdî gelenekte sıklıkla yorumlandığına işaret etti.

Osmanlı'daki Hanefi-Mâtürîdî geleneğinde etkili kaynaklarından biri olan *Şerhu'l-Akâid*'in 19. yüzyılda Giritli Sırrı Paşa tarafından yapılan tercümesini tebliğinde tanıtan Dr. Ayşe Betül Tekin, tercüme metoduna ilişkin açıklamalarda bulundu. Buna göre Sırrı Paşa tercümesinde söz konusu metinle sınırlı kalmamış, özellikle Hayalî, Siyalkûtî, Ramazan Efendi ve İsâm haşiyeleri gibi pek çok kaynaktan alıntı yapmış, bazen de özetlemiş ve kendi görüşlerini "li'l-mütercim" başlığı altında tercümeyle dahil etmiştir. Tekin, o dönemde neden böyle bir tercümeyle ihtiyaç duyulabileceği sorusuna Sırrı'nın tercümenin mukaddimesinde Hristiyanlığı uzunca anlatmasından yola çıkarak ondokuzuncu yüzyılda Girit'te ve Balkanlarda, mütercimin yaşayıp görev yaptığı yerlerde, Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki dini ve siyasi çatışmaların etkisi altında kalmış olabileceği şeklinde cevap verdi. Son olarak, tercümede cüz'î irade meselesinin önemine değinerek Sırrı'nın bu meselede Akkirmani'nin irade-i cüziyye risalesinden ve Cevdet Paşa'nın Mukaddime tercümesindeki yorumlarından alıntı yaptığına işaret etti.

Sempozyumda Osmanlı topraklarında yaşamış bir diğer âlim hakkındaki sunumu Abdurrahman Mihiring yaptı. Kemalpaşazade'nin mücib bizzat hakkındaki risalesini inceleyen Mihiring, söz konusu risalede İbn Sina'nın "mücib-i bizzat" kavramını İbn Kemal'in Matürîdilik'teki "muktezâ-yı hikmet" görüşüne denk geldiği şeklinde yorumladığını belirtti.

Açış konuşmasında belirtildiği üzere Mâtürîdilik'te öne çıkan meselelerden biri olan kötülük problemi üzerine yoğunlaşan iki ayrı tebliğ Dr. Safaruk Chowdry ve Dr. Ali Al-Omari tarafından sunuldu. Chowdry Batı'da İslam alanında yapılan çalışmalarda kötülüğün varlığı ilahi adalet ve inayetin savunması şeklinde yapıldığından söz etti. Allah'ın dünyada neden kötülüğe ve acıya izin verdiğine ve bu gerçekliklerin Kur'an'daki merhametli Yaratıcı tasviriyle nasıl uyuştuğuna dair mütekellimlerin geçmişte argümanlar sundukları fakat böyle bir teodisenin insan dışındaki canlılar için adil olup olmadığının pek çalışılmadığına işaret eden Chowdhury tebliğinde bu konuya değindi. İnsan dışındaki canlıların neden acı çektiği hakkındaki tebliğinde, Mâtürîdî, Eş'arî ve Mutezilî açıklamaları karşılaştıran Chowdhury, Mâtürîdî görüşünün teolojik ve felsefi olarak tutarlı olmasına rağmen hayvanlara karşı daha ahlakî tavır alan modern toplum için tatmin edici olmadığına değindi. Al-Omari'nin tebliği ise kötülük problemini İmam Matürîdî'nin yaklaşımını kendi eserlerinden ortaya koydu. Buna göre Allah hikmeti gereği insanı marifetullahı ulaştıran bir araç olarak kötülüğü yaratmaktadır. Al-Omari Matürîdî'nin ortaya koyduğu görüşleri çağdaş teodise çalışmalarıyla ilişkili olarak ele almaya çalıştı.

Kapanış oturumunda Yermük Üniversitesi'nden Prof. Dr. Basil Altaie konuşmasında kendisinin Kelam ilmine özellikle zaman, mekan, hareket, atomizm, determinizm gibi konularının tartışıldığı ve dakîku'l-kelâm denilen tabiat felsefesine neden ilgi duyduğunu açıkladı. Asrımızda Kelam ilminin İslam düşüncesinde büyük dönüşüm sağlamaya imkân sağladığını düşünen Altaie'ye göre yeni bir Kelam, hem İslam'ın temel akidelerine bağlı kalmalı hem de modern problemlere çözüm getirebilmelidir. Böyle bir Kelam, Müslümanların entelektüel standardını da yükseltecektir. Konuşmasını Müslüman gençliği dakîku'l-kelâmı modern bilimle ilişkili bir biçimde çalışıp alana katkı sağlamaya davet etmekle noktaladı.

Sonuç olarak, sempozyumda iki gün boyunca çok yoğun bir şekilde Matürîdilikle ilgili araştırmalar, günümüzle de irtibatlı olarak tartışıldı. Her oturumda genellikle iki sunum olması, soru-cevap için yeterli zaman ayrılması sayesinde derinlikli tartışmalar yapılan bu sempozyum, katılımcılar açısından oldukça verimli geçti. Sempozyum sonunda Ürdün Prenslерinden Gazi bin Muhammed, tebliğ sunan araştırmacıları kabul etti. Gelecek sempozyumların Mâtürîdî Kelâm düşüncesini daha kapsamlı ve derinlikli olarak incelenmesine vesile olmasını umuyoruz.

